

ЈУГОСЛОВЕНСКИ РАТОВИ У ПРВОМ ЛИЦУ

*Бранку, К., Сантуш, Е., Сараива, Л.Е. (ур.), Југословенски ратови у првом лицу -
Сведочења португалских војника у служби Уједињених нација,
Лисабон: Edições Colibri, 20gmail18.*

Назив оригинала на португалском и енглеском језику:

*Branco, C., Santos, H., Saraiva, L.E. (ed.), A Guerra na Antiga Jugoslavia Vivida na
Primeira Pessoa - Tetemunhos de Militares Portugueses ao Servico das Nacoes Unidas,
Lisboa: Edições Colibri, 2018.*

*Branco, C., Santos, H., Saraiva, L.E. (ed.), The Yugoslav Wars in the First Person -
Testimonies of Portuguse Soldiers serving with the United Nations,
Lisbon: Edições Colibri, 2018.*

Књига „Југословенски ратови у првом лицу“, чији су уредници Карлуш Бранку, Енрике Сантуш и Луиш Едуарду Сараива, двојезична је: половина од 469 страница је на португалском, а друга половина је на енглеском језику. Подељена је у две целине: први део односи се на историјски контекст и узроке „колапса“ Југославије 1991. г. (у даљем тексту – Колапс) и улогу посматрача УН и њихових преводаца, а други се тиче 18 личних искустава португалских посматрача.

Први део књиге написао је генерал Карлуш Бранку, аутор књиге „Рат на Балкану – Дихадизам, геополитика и дезинформације“ (*A Guerra nos Balcas / Jihadismo, Geopolitica e Desinformacao*), Лисабон, 2016, стр. 272, у којој је, као посматрач УН на основу званичних доку-

мената тврдио и доказао да у Сребреници није било геноцида.

У том делу генерал Бранку даје на увид различита гледишта о разлозима Колапса, а међу најзначајније издваја да су већ за живота Ј. Б. Тита, усвајањем Устава из 1974. унети елементи дезинтеграције федерације, затим наводи пропаст идеје југословенске нације, али и спољне разлоге који су настали падом Берлинског зида, праћени логиком сличних догађаја који су се одиграли у социјалистичким земљама. Генерал Бранку, даље, подсећа да је политички сукоб који је довео до пада Ранковића, а „који се супротстављао реформама и децентрализацији“, представљао пораз Србије и победу Хрватске и Словеније. То је довело до процеса децентрализације и све чешћих захтева за сецесијом, пре свега у Словенији. Националистички покрети

првенствено су се позивали на економске разлоге. Албански демонстранти су у Покрајини Косово 1968. захтевали статус републике, што би им пружило могућност за „самоопредељење и у радикалној верзији отцепљење и припајање Албанији“. Већ следеће, 1969. г., Словенија одбија дотадашњи систем расподеле иностраних кредита, а Хрватска се супротставља федералном вођству и отворено брани националисте. Хрватска у парламенту усваја да службени језик буде искључиво „хрватски“, што је био „дубоко шовинистички и пре свега антисрпски потез“. Хрватски комунисти за савезнике су изабрали врло активне хрватске антикомунистичке емигрантске организације, као и Матицу Хрватску, која је промовисала хрватски национализам. Хрватско комунистичко руководство придружило се расистичким захтевима о „пребројавању глава“ запослених, да ли су „Не-Хрвати“! Словеначке и хрватске бирократије чак су се противиле међурејубличкој културној сарадњи, бојкотујући програме такве сарадње, тврдећи да ће они довести до српске културне доминације, уз снажни антисрпски дискурс.

Усвајање Устава из 1974, на чему су већ од шездесетих година радили, одн. промовисали такве идеје, албански, словеначки и хрватски покрети, довело је до промене у начину доношења одлука и механизма поделе власти, одн. преузимања контроле над одлучивањем у економском и политичком погледу од стране рејубличких бирократија. Тим Уставом Југославија је постала *de facto* конфедерација. Устав из 1974. гарантовао је висок степен аутономије Покрајина Косова и Војводине у Србији, онемогућујући Србији да на својој територији остварује нека своја основна права, а покрајине су могле да

ставе вето на одлуке Србије, тако да је она сада „федерализована“. Устав је увео за сваку републику и „Територијалну одбрану“, релативно независну у односу на ЈНА. Чланови Председништва Југославије делегирани су од република, тако да су зависили од њих, а не од федерације. Све то довело је до „комплетне парализе федералног система“ и растуће економске и политичке кризе у Југославији, а српским покрајинама дат је исти статус који има Србија, иако су оне формално биле део Србије, што је код знатног дела српских интелектуалаца схваћено као дубоко неправедно решење.

Већ пре Титове смрти 1980. г. Југославија се налазила у стању напредујуће дезинтеграције, а после његове смрти изгубила је и најефективнији начин за решавање сукоба. Средином осамдесетих година ММФ се умешао у рејубличке расправе око економских реформи, јер је Југославија требало да уреди начин отплате иностраних кредита. Према плану ММФ-а требало је ојачати федералну власт и изменити начин одлучивања у Централној банци. Србија је ове мере дочекала са одобравањем, али су се њима супротставиле Словенија, Хрватска и српска Покрајина Војводина. Словенија и Хрватска оптужиле су Милошевића да је позивање на ММФ само маска за рестаурацију српске доминације и стварање „Велике Србије“.

Генерал Бранку даље пише да је национализам косовских Албанаца био најактивнији у Југославији, али у некој мери и највише толерисан од југословенских власти, при чему аутор констатује да су права тих истих Албанаца далеко превазилазила међународне стандарде који су гарантовали мањинска права у документима УН, ОЕБС и Савета Европе. За албанску

елиту републички статус који су тражили само је био пасош за независност и потпуно одвајање од Југославије. Већ годину дана после Титове смрти албанска елита била је уплетена у још један устанак, а Председништво је увело „ванредно стање“. Албанци су искаљивали свој бес и насиље према Србима, као и на средњовековним споменицима културе, тако да су Срби и Црногорци 1981–1982. невољно одлазили из покрајине. Милошевић је тражио да се успостави уставни интегритет републике, како би се окончало стање широке аутономије коју је увео Устав из 1974. г.

Пре но што је Милошевић ступио на сцену, словеначки комунисти већ су отворили дискусију о сецесији и независности, истиче генерал Бранку, и наводи бројне примере за то, нпр. тврдњу у словеначким средствима информисања да ЈНА представља највећу претњу словеначкој суверености, затим њихов захтев за увођење „асиметричне федерације“, а јануара 1990, словеначки комунисти су, заједно са хрватским, напустили Конгрес СКЈ, што је уједно представљало крај СФРЈ.

Хрватски комунисти заговарали су конфедеративно уређење већ од касних шездесетих година и позивали на независност, искључујући друге етничке групе, посебно Србе. Антикомунистичка опозиција предвођена бившим Титовим генералом Фрањом Туђманом, делила је исту идеологију са ултрадесним усташким покретом, са посебним предрасудама према Србима. Туђман је ове идеје развио у неколико својих књига рехабилитујући усташки режим, промовишући њихове теорије о „државном праву“ и њихове територијалне аспирације. За остваривање таквих њихових идеја посебан проблем био је уставни положај Срба у Хрватској као конститутивног народа,

тако да су Хрвати једностраном одлуком изменили ту уставну одредбу и укинули конститутивни положај српског народа у Хрватској.

Скупштина Србије је 25. јула 1988. г. усвојила амандмане на Устав, који су марта следеће године прихваћени и од обе аутономне покрајине, тако да је Србија била дефедерализована. На тај начин Милошевић је постигао два циља: први, објединио територијалну целокупност Србије и, друго, унео баланс власти унутар федерације. Контролишући четири од осам гласова у федерацији, Србија је учествовала у федералним органима власти сразмерно својој демографској величини.

Када је војни суд 1988. г. осудио три лица у Словенији због крађе планова из врховне команде који су имали ознаку државна тајна и објављивања тајних података у средствима информисања, словеначки лидер Кучан позвао је словеначке војнике распоређене на Косову да дезертирају, због „репресије над албанским рударима у штрајку, који су протествовали због искључења Азема Власија из ЦК СКЈ“. Кучан је потом изједначио словеначки захтев за сувереношћу са албанским захтевом за индивидуалним правима и тако од Србије направио заједничког непријатеља. У исто време Срби у Хрватској били су прогоњени од пронацистичких група. „Највиши степен терора над Србима су вршиле паравојне формације црнокошуљаша, проушашке Хрватске Партије права Добросава Параче, ожиљавајући старе лоше успомене.“ У годинама које следе дискриминација Срба у Хрватској повећаваће се.

После вишепартијских избора 1990. г. процес растурања федерације био је убрзан. Победници у Словенији и Хрватској своје су мандате узели као оруђа за сти-

цање независности. Уместо да доприне-су усклађивању разлика и политичких сукоба на миран начин, уз гаранције личних права, избори су улили политичарима храброст да појачају захтеве за самоопредељењем. Словенија је 2. јула 1990. г. прогласила државни суверенитет, дајући републичким прописима јачу снагу у односу на федералне, а истовремено су припремали насилну сецесију. Словенија и Хрватска куповале су оружје у иностранству од 1989. г. У децембру 1990. г. Словенија је прогласила независност.

У Хрватској је 22. априла и 6. маја 1990. г. са 41,5 % гласова власт освојила Туђманова ХДЗ, која је промовисала расистичку политику према Србима и жмурила на једно око према терору који је пуштен са ланца према њима. Туђман је направио коалициону власт у потпуности искључивши СДС, који је „представљао интересе српске мањине“. Кампања напада, малтретирања Срба и њихове имовине отпочела је 1989. г. и појачавала се после доласка Туђмана на власт. Срби су систематски протеривани из структура власти, са руководећих места и медија. Хрватски Сабор је 22. децембра 1990. г. прогласио Хрватску „националном државом хрватског народа“. Статус Срба као конститутивног народа укинут је и они су сведени на националну мањину, изгубивши право на самоопредељење. Туђман је изменио и државне симболе, преузевши оне које је користио усташки режим 1941–1945, мењајући и имена улица према усташким челницима и проглашавајући латиницу једино обавезним писмом. Парламент Хрватске је 21. фебруара 1991. г. донео одлуку да се федерални прописи који нису у складу са хрватским Уставом више не примењују. Због свега овога Срби у Хрватској одбили су да се придруже хрватској

сецесији од Југославије. Срби су за себе тражили персоналну и културну аутономију, а Савез српских општина претворио се у аутономну област и потом, после сецесије Хрватске од Југославије, у Републику Српску Крајину.

БиХ и Македонија играле су маргиналну улогу у фрагментацији Југославије. Оне су следиле Словенију и Хрватску, тек пошто је процес растурања федерације ушао у дубоку фазу. На вишепартијским изборима у БиХ, победу су однеле националистичке партије. Босански лидери првобитно су хтели очување Југославије, али су касније, у фебруару 1991, муслимани и Хрвати кренули путем независности. Изетбеговић је, уз подршку Хрвата, изабрао сецесију и већ 27. фебруара покушао да прогура декларацију о независности, али су српски парламентарци то спречили. Стање је погоршано када је Изетбеговић објавио намеру да уведе систем један човек један глас (уместо пропорционалног система), а ту је формулу раније предлагао Милошевић за Југославију, што је било одбачено од осталих из страха од српске хегемоније, а сада то исто решење предлаже Изетбеговић да би остварио муслиманску хегемонију. У октобру 1991. босански муслимани и Хрвати, противно вољи босанских Срба, проглашавају независност.

Генерал Бранку је у овом делу књиге објаснио и покушај Анте Марковића да путем економских реформи изврши и политичке промене примењујући препоруке ММФ-а. Он је покушао да створи и општејугословенску платформу која би парирала републичким лидерима, што је подразумевало и општејугословенске изборе и референдум о изменама федералног Устава. Словенија је, заједно са Хрватском, била највећи противник ових

покушаја Марковића гласајући против наведених предлога. Федерални избори били су противни политичким циљевима и интересима Словеније и Хрватске. Тада је и пропао предлог „један човек – један глас“, а Марковићева влада неславно је завршила 20. децембра 1991, јер није успела да обезбеди довољан број гласова за предложени савезни буџет.

До краја 1990. г. једино је ЈНА била на листи преживелих југословенских институција, а њено руководство, свесно хаоса у који је земља упала, оклевало је шта да предузме. Руководство ЈНА покушало је неколико пута да предупреди наоружавање, нарочито Хрватске, али се одлуке о конкретним акцијама због недостатка консензуса у колективном председништву нису могле донети. Руководство ЈНА размишљало је и о војној управи, али је оклевало због одсуства политичке дозволе институционалног команданта, а то је било колективно председништво. Републички лидери припремали су се за рат: Словенци и Хрвати су „куповали оружје у иностранству; Милошевић је наоружавао босанске и хрватске Србе“.

Генерал Бранку наводи и улогу великих сила у слому Југославије, „нарочито Немачке и САД“. Велике силе имале су функцију катализатора у дезинтеграцији, дајући приоритет својим геостратешким интересима над драмом народа уплетеног у трагедију. Оне су својим чињењем, пре него да умање или спрече почетак рата, допринеле расту степена насиља. Њихове акције су подстакле појачање сукоба. Убеђујући лидере у могућност да њихова воља буде наметнута војном силом, они су их дестимулисали у погледу прихватања политичких солуција путем преговора. Другим речима, они нису помогли да се пожар угаси. Велике силе често

су дестабилизовале посао медијатора, стављајући њихове иницијативе под знак питања. Подршка коју су пружали њиховим заступницима не само да је охрабрила лидере да следе војно решење, већ је, такође, саботирала посредничке напоре Уједињених нација и Европске економске заједнице (ЕЕЗ).

Улога „нове“ уједињене Немачке била је пресудна у растурању Југославије. „По трећи пут у двадесетом веку Немачка је интервенисала на Балкану, пресудно утичући на услове следа догађаја.“ После више од 25 година од почетка рата у Хрватској постоји консензус међу аналитичарима да је једнострано, исхитрено и превремено признање независности Словеније и Хрватске 23. децембра 1991. г., а пре правног мишљења арбитражне комисије (познате као Бадинтерова комисија) формиране од стране ЕЕЗ, са задатком да да мишљење о круцијалним питањима о којима се расправљало, било пресудно за почетак рата у Хрватској. Овоме се мора додати и подстрекачка улога и активно мешање у унутрашње послове Југославије које је Немачка имала већ више година, подржавајући Туђмана – генерала историчара који се преобратио у националисту и рехабилитовао усташки режим те минимализовао Холокауст – пружајући му помоћ у финасирању, војној обуци и илегалном снабдевању оружјем, а то исто је радила и у Словенији, уз додатак да је Немачка исходовала наведена признања својих партнера у ЕЕЗ, вршећи страховит притисак на њих. Такође, применила је и политику уцењивања и „подстицаја“, игноришући мишљења осталих партнера. Најеклатантнији случај био је „куповина“ Велике Британије, кад јој је понуђена могућност да буде изузета од одредаба Мастрихтског уговора које уређују

социјалне послове. Док је у јулу 1991. г. ЕЕЗ посредовала на Брионима о споразуму између сецесионистичких република и органа федерације, Британија је побуњеничке републике снабдела војном опремом.

Ми смо, стога, суочени, истиче генерал Бранку, са Европом која се улагује и клечи пред (новом) самопоузданом спољном политиком Немачке, која није спремна на компромисе у стварима које сматра виталним, што је било у супротности са тезом о „стидљивом вођству“ – путем новца. У тренутку када је споразум о решењу питања Крајине био на дохват руке, под палицом Немачке, 15. јануара 1992. г. ЕЕЗ и САД признале су независност Словеније и Хрватске објективно онемогућивши постизање споразума. То се одиграло када је Хрватска била још далеко од испуњења услова неопходних за стицање статуса државе, посебно у вези са контролом територије, као и без обедеживања било каквих гаранција у погледу поштовања права својих мањина.

У случају БиХ, наводи генерал Бранку, САД су биле главни подстрекач њеног међународног признања: Изетбеговић је 3. марта 1992. прогласио независност, а Џејмс Бејкер, министар спољних послова САД, позвао је 4. марта ЕЕЗ да призна БиХ. САД су 7. априла 1992. г., заједно са ЕЕЗ, донеле одлуку о признању БиХ, као последицу референдума на којем трећина популације није гласала и којим су повређени уставни прописи БиХ. Признање је уследило пошто је Изетбеговић повукао потпис са Карингтон–Кутиљеровог плана, потписаног од сва три лидера 18. марта 1992. у Лисабону, који се сматрао последњом шансом за избегавање рата у БиХ, а што је учинио после сусрета са Вореном Цимерманом, амбасадором САД

у Београду, који га је наводно охрабрио да се повуче ако понуђена солуција не одговара његовим циљевима.

Као и у случају Хрватске, ово признање отворило је пут у рат. Да иронија буде већа, нова независна држава вођена је од Изетбеговића, исламског фундаменталисте који је позвао Алкаиду да ратује у БиХ. Активна подршка САД босанским Хрватима и муслиманима, констатује генерал Бранку, охрабрила их је да наставе са ратом све до политичког решења постигнутог у Дејтону.

У наставку првог дела књиге, Енрике Сантуш описује дневне задатке војних посматрача и њихове проблеме у остваривању својих задатака, а потом Франциску Леандру објашњава улогу и проблеме преводилаца, тих „невидљивих гласова мира“.

Други део књиге посвећен је „Причама“ 18 официра португалске војске, који су били у функцији посматрача УН у бившој Југославији. Приче су, у ствари, непосредна искуства мировњака са терена, описи догађаја и места, опсервације о природним лепотама, о карактерима неких учесника догађаја, али се из неких од њих могу извући и шири закључци, поред осталог, и о правим господарима рата.

Тако, један од мировњака сведочи да су на путу ка Загребу, у Карловцу, били затечени „Операцијом олуја“, када је на „Крајину извршена инвазија хрватске војске, а Срби протерани са земље на којој су живели вековима“. Други пак сведочи о интересу локалних муслиманских господара рата на подручју Бихаћа да држе *status quo*, тако да готово свакодневно у одређено време запуцају, мало напредују, да би се потом вратили на почетне позиције после дејства артиљерије босанских Срба. Говорило се, такође, да Хрвати илегално, иако су успо-

стављене зоне забране летова, хеликоптерима достављају помоћ муслиманима, како у људству, тако и у опреми. Трећи мировњак сведочи да им никада није било дозвољено да потврде напад Хрвата хеликоптерима (на српске положаје) који су носили ознаке црвеног крста, с тим да је слобода кретања УНПРОФОР-а увек била ограничена. Исти официр наводи да је долазећи у Загреб видео у Франкфурту и касније идентификовао, на радару, исте војне транспортере како су преко Сплита над БиХ испуштали товари и враћали се истим коридорима, док је НАТО, с друге стране, нпр. 28. фебруара 1994. г. оборио четири српска авиона „галеб“, који су узлетели из Бање Луке, повређујући Зону забране лета. Следећи официр сведочи да су шпански војници-мировњаци упали у заседу локалних снага код Мостара и да су сумњали да их је напала локална полиција. Официр Паулу Гонсалвш, инспириран једним графитом у Сарајеву, истиче да је „истина прва жртва братоубилачког рата на Балкану“ и закључује да су Срби изгубили медијски рат и да то чини једину разлику у сукобима у бившој Југославији. „Неко може да добије све битке, а опет да изгуби рат, ако његова прича не може да буде испричана, и то брзо.“ Муслимани су успели да реализују управо то, владали су медијским сценаријем, а то је утицало и на одлуке на бојном пољу. Он даље наводи да је била прича у Сарајеву у вези са једним шпијунском која осветљава значај медија у модерним сукобима. Наводно, шпијун је рекао: „Нема више задатака за нас! Сви лидери гледају CNN и верују више ономе што виде на ТВ него нашим извештајима“. Новинари су, констатује официр, постали део сценарија бојног поља. Исти официр на једном месту наводи: „(...) После окончања мог тренинга индоктринације

у Загребу...“ С друге стране, официр Телмо Реиш на једном месту пише да је у децембру 1994. г. Асуши Акаши био прво на Палама код Радована Караџића, а потом у Сарајеву код Алије Изетбеговића и констатује: „Срби су се сагласили да продуже примирје, али муслимани нису“.

Коначно, у поговору, историчар и публициста Карлуш Сантуш Переира (аутор неколико књига, нпр. „Рат информација“, „Нови европски зидови“, „Од Југославије Југославији“), између осталог наводи да се међународна интервенција у сукобима на Балкану поклопила са „униполарним тренутком“, са америчком хегемонијом која је означила непосредни постхладноратовски период и императив преживљавања НАТО-а и његовог ширења. Критеријум дефиниције „хуманитарна интервенција или услови употребе силе“ биће диктиран од стране хегемонистичке силе и наметнути се као међународни „консензус“. Начела колективне безбедности и мултилатерализма у крајњој линији послужила су као маска и инструмент за очигледно једнострану приступ при управљању интервенцијом у вези са сукобом. Распоређивање УНПРОФОР-а био је инструмент који је омогућио напредовање и консолидовање муслиманских позиција у Сарајеву. Статус „зонá безбедности“ као што су Бихаћ и Горажде више је служио да онемогући Србе да остваре своје главне циљеве, него, како се тврдило, у сврху заштите становништва, а представљало је и инструмент стварања војних услова за Хрвате да нападну Западну Славонију и Крајину у пролеће и лето 1995. г. Неславна је услуга учињена Хрватима, за време покретања операције „Олуја“, када хрватска војска није оклевала да нападне јединице УНПРОФОР-а рачунајући на равнодушност НАТО-а, који је,

штавише, имао мандат да интервенише у случају агресије на међународне снаге.

Од самог почетка мисије Вашингтон је предузимао кораке да дискредитује УН и да преда НАТО-у самосталну команду над међународном акцијом у Босни. Посредничка мисија „Међународне заједнице“ дефинитивно је постала непосредно мешање у рат.

НАТО акција на Косову у пролеће 1999. г. – после окончања мисије португалских посматрача – у многим је аспектима круна искустава остварених у Крајини и Босни. Оптужница против Слободана Милошевића – који ће умрети у хелији Међународног кривичног суда за бившу Југославију у Хагу, а који ће као леш бити ослобођен оптужби за геноцид и ратне злочине – биће један од најконтроверзнијих тренутака међународне правде у вези са сукобима у бившој Југославији.

Међународне мисије какве су биле 1990-их нису нашле места у међународним околностима после 11. септембра 2001. Међутим, интервенције у Крајини, Босни и посебно на Косову већ су налагале окончање таквих форми колективне безбедности и управљања сукобима. Пут другачије врсте интервенција, закључује Переира, којим би се путем силе преобликовао цео блискоисточни политички пејсаж и изменила већина режима као што је то било у Ираку, Либији или Сирији, сада је био прокрчен.

Када би постојао само део књиге „Југословенски ратови у првом лицу“ који је написао генерал Бранку, већ би то био довољан разлог да буде преведена на српски језик и објављена. Исто важи и за његову претходну књигу „Рат на Балкану – Цихадизам, геополитика и дезинформације“, која са потоњом суштински чини јединствену целину. Ове две књиге, у који-

ма је објективно и више него храбро изнета истина о најтрагичнијем периоду после Другог светског рата на југословенским просторима, чији су аутори високи португалски официри УНПРОФОР-а и НАТО-а, чињеницама и личним искуством бране српске националне интересе у већој мери но многе књиге, поводом исте теме, издате од домаћих аутора. Анализа и закључци изнети у поговору књиге „Југословенски ратови у првом лицу“ Карлуш Сантуш Переире заслужују, такође, сваку похвалу.

Сматрам, дакле, да би књига „Југословенски ратови у првом лицу“, али и претходна „Рат на Балкану – Цихадизам, геополитика и дезинформације“, требало да постану доступне најширој читалачкој публици у бившој Југославији, а на српским просторима „обавезна“ литература за: политичаре, историчаре, студенте и све оне који претендују да се назову интелектуалцима, али такође и, нарочито, за војна лица (занимљиво је напоменути да је начелник Генералштаба португалске војске писменим актом препоручио књигу „Југословенски ратови у првом лицу“ свим припадницима војске).

*Проф. др Оливер Антић
Редовни професор у пензији Правног
факултета Универзитета у Београду
и Правног факултета Универзитета у
Источном Сарајеву*